

Sklenář, Karel

Poznámky k počátkům archeologických map v Čechách

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. M, Řada archeologická. 2000, vol. 49, iss. M5, pp. [189]-200

ISBN 80-210-2580-8

ISSN 1211-6327

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/113811>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KAREL SKLENÁŘ

POZNÁMKY K POČÁTKŮM ARCHEOLOGICKÝCH MAP V ČECHÁCH

Připomínáme-li si výsledky odborné archeologické práce Jany Vignatiové, nemůžeme pominout její aktivní zájem o dějiny oboru; ten jistě zůstává ve stínu raně středověké, slovanské archeologie, ale pro zmíněný směr výzkumu, v našich zemích (na rozdíl od většiny kulturních států) stále ještě silou zvyku podceňovaný a poněkud macešsky přehlížený, byl důležitým přínosem. Už její diplomová práce byla takto zaměřena; z ní pak vycházela nevelká, ale významná studie *Vývoj archeologických map v českých zemích do přelomu 19. a 20. století* (VIGNATIOVÁ 1968).

Její autorka věděla, že dalším průzkumem pramenů i literatury lze k němu doplnit leccos nového a s autorem dnešního příspěvku plánovala návrat k tomuto tématu. Bohužel k němu již nedošlo a tento příspěvek, byť samozřejmě zdaleka ne vyčerpávající, je jakousi opožděnou splátkou na dluh milé kolegyni a na její památku.

Nejde tu o to, opakovat konstatování či citace obsažené ve zmíněném článku J. Vignatiové, která shrnula vše podstatné, co bylo u nás do té doby o archeologické kartografii publikováno. Snad jediným, co v bibliografii postrádáme, je práce Š. JANŠÁKA (1955), jejíž II. kapitola se podrobně zabývá dějinami této činnosti v našich zemích i v zahraničí (str. 20-51), i když hlavně ve starších obdobích má řadu mezer. Sleduje ovšem nejen mapy jako takové, ale zejména plány lokalit (kartografickou dokumentaci lokalit a výzkumů), což vše shrnuje pod pojem "archeologického mapování". Pokud jde o vlastní mapy jako geografické zobrazení území větších než archeologická lokalita, všímá si jich Janšák poměrně málo, takže práce J. Vignatiové, která je na ně naopak zaměřena, znamenala zásadní přínos k poznání tohoto směru archeologické práce — tím spíše že v celkovém kontextu dějin vědy zaujímají její počátky pevné místo: kartografická dokumentace v archeologii se rodí v 17. století a Komenského mapa Moravy, jakkoli navazuje na Mercatora, patří k nejstarším památkám tohoto typu archeologické informace na světě.

Záslužné bylo upozornění J. Vignatiové na do té doby spíše nedocenené rané kartografické práce pro Čechy — Matyáše Kaliny z Jäthensteinu (1836), Anto-

nína Prokopa Schmitta (1856) a Jana Erazima Vocela (1868). (Pokud jde o první archeologickou mapu Moravy, je nutno připomenout, že jí nebyla mapka K. J. Bukovanského z roku 1880, jak v souhlase s běžně opakovanou informací uvádí i citovaný přehled, nýbrž mapa Moravy a Slezska od Aloise Vojtěcha Šembery — vysokomýtského rodáka /1807-1882/ a profesora postupně v Olo-mouci, Brně a Vídni, slovanského autochtonisty — z roku 1863, resp. i 1868; na jeho kartografickou činnost upozornil TRÁVNÍČEK 1955, na zmíněnou mapu s detailním rozbořem obsahu již SKUTIL 1941.)

Obecně zcela nedocenený Kalina byl od té doby zpracován podrobně (SKLENÁŘ 1976) a kromě jiného bylo konstatováno (s. 41), že mapová příloha ke Kalinovu hlavnímu tištěnému dílu Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer (Praha 1836) je nejen jednou z prvních, ale vůbec první archeologickou mapou Čech s prioritou i vzhledem k řadě okolních zemí: je to jedna z prvních zemských archeologických map v Evropě, což znamená i na světě, navíc doprovázená topograficky uspořádaným textem v podstatě soupisové knihy ve vzájemné vazbě s mapou. Její význam je o to větší, že se soustřeďuje na nemovité i movité archeologické památky (nálezy) ve smyslu víceméně moderním — na rozdíl např. od mapy Schmittovy, která chápe archeologii v širokém dobovém pojetí. (Z dílčího hlediska se obsahem Kalinovy — a rovněž Vocelovy — mapy nově zabývala i TOMKOVÁ 1999.)

Nicméně v kontextu doby není samozřejmě Kalinova mapa ani ve středoevropském prostoru nejstarší, jakkoli je nejstarší na území habsburské monarchie — jiné rakouské země ji následovaly později: pokud jde o knižní či časopisecké publikace, pak archeologická mapa Krajiny (Slovinska) byla přílohou Radicsových dějin tohoto území (RADICS 1862), Moravu zachytil Šembera 1863 (resp. 1868), jak je zmíněno výše, Horní Rakousy dostaly nepřilíš cennou mapku u J. Gaisbergera 1864 (Dolní teprve 1907), pro Korutany a Štýrsko vznikly Pichlerovy mapy "keltských" a antických nálezů především kvůli mincím (1865, 1867), v Tyrolsku pouze antické mince 1878. Na území Německa byly archeologické knihy opatřovány mapami regionů už dříve, i když ojediněle a v menším geografickém rozsahu: F. Kruseho Budorgis (pruské Slezsko, 1819), F. A. Wagnerova kniha o archeologii saského středního Polabí (1828).

Už v tomto starším romantickém období se objevují dokonce i první samostatně zpracované archeologické mapy, příznačně ovšem v megalitických oblastech s mimořádně nápadnými památkami v terénu: nejprve mapa ostrova Rujany od F. von Hagenowa (1829), von Estorffova mapa okolí dolnosaského Uelzenu (1843), pak mapa holandského kraje Drenthe od D. H. van der Scheera (1846; v této na povrchové archeologické památky nejbohatší části Holandska už ve 30. letech mapovali i jiní: C. J. C. Reuvens, L. J. F. Janssen, ovšem jen rukopisně — BRONGERS 1973). Čechy musely na svoji samostatnou archeologickou mapu čekat do roku 1856 — tj. na výše zmíněnou mapu Schmittovu (SCHMITT 1856), která se kupodivu dosud nedočkala podrobnějšího rozboru, ačkoliv i mezi samostatnými mapami získala pro Čechy primát mezi rakouskými zeměmi, jak výslovně konstatoval již MENGHIN (1914-15, 345): teprve

mnohem později se objevily mapy Štýrska (PICHLER 1879), Solnohradska (E. Richter, 1881) či Krajiny (A. Globočnik, 1889).

Schmittova dvojjazyčná mapa v měřítku 1:500 000, ve foliovém formátu, ručně kolorovaná, které již soudobá kritika vytýkala nepřehlednost (šifra G. H. v Mittheilungen der Central-Commission... II, 1857, 26), měla být provázena ještě českým a německým textem — ten však již nevyšel. Její hlavní nevýhodou bylo nepochybně smíšení památek archeologických a umělecko-historických; druhá oblast — široce pojatá středověká archeologie — byla ovšem pro autora mapy prioritou.

O tomto autorovi se nedočteme prakticky nikde. Stojí tedy za připomínku, že A. P. Schmitt byl původně profesorem reálné školy v západočeském Lokti, později se zdržoval v Praze, ve spolupráci s Uměleckou besedou podnikal průzkumné umělecko-historické cesty po Čechách (viz např. Lumír XIII, 1863, 2., 932), psal historicko-topografické články a vydával Obrazy starožitných staveb v Čechách (1853, 1855). Stal se i prvním předsedou spolku pro zachování uměleckých památek Vlastimil (1868).

Informace o přípravě Schmittovy archeologické mapy včetně průvodní české a německé příručky se objevuje už na jaře 1855 (Bohemia XXVIII, č. 76, 29. 3., s. 378). Z denního tisku známe ještě zajímavější skutečnost, že počátkem roku 1864 předložil Schmitt pražské Umělecké besedě archeologickou mapu Bolešlavského kraje jako ukázkou své práce na nové mapě Čech podle krajů; ta měla být náhradou za mapu z roku 1856, "kteráž ovšem při pokročilém bádání nyníjším požadavkům archaeologů vyhověti nemůže" (Zlatá Praha I, 1864, 36). Zatím ale její autor neměl v úmyslu vydat ji tiskem; k tomu bohužel nedošlo ani později a další osud tehdy připravených částí této mapy je nejasný.

Také Vocelova mapa, přiložená k jeho Pravěku (VOCEL 1868), vznikala postupně. V autorově pozůstalosti najdeme i přípravné materiály, např. Krejčího Zeměznaleckou mapu pražského okolí (vydanou jako příloha Časopisu Národního muzea za Vocelovy redakce v r. 1847) se zákresy archeologické povahy pro oblast středních Čech. Tady je ovšem nutno zdůraznit, že — ačkoli jsou zaznamenány "kamenné pomníky", dva typy hradišť, mohyly a naleziště "pohanských starožitností" — nejde v úzkém smyslu o archeologickou mapu, nýbrž o mapu historickou. Vocel vysvětlil její podstatu v historickém sboru Královské české společnosti nauk, kde 9. 3. 1868 přednášel o topografii Čech a předložil přitom mapu Čech v 8. a 9. stol., přičemž vyložil principy a metody jejího zpracování za pomoci archeologie, místních jmen a historických zpráv z 11. a 12. stol. (Obsah česky proslovené přednášky "über die Topographie Böhmens in der heidnischen Periode" zaznamenaly Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag 1868, 1. pololetí, str. 45-50.) V Pravěku země České navazuje tato vložená skládací mapa neudaného měřítko (zhruba 1:1,000,000) na 4. kapitolu 2. dílu, která líčí "obraz země České za pohanské doby"; v ní autor hledá odpověď na otázku, "zdali možno vytknouti a vymeziti prostor půdy, jež slovanská pokolení... v Čechách zaujala, t. j. zdali možno nakresliti obraz představující zemi Českou za doby předhistorické?" (tím ovšem míní raný středověk) a snaží se vymezit předkolonizační sídelní prostor

slovanských Čech. Mapu nutno posuzovat ve spojitosti s touto kapitolou, kde Vocel bere v úvahu poměry pedologické, klimatologické (využívá agronomických a lesnických map) atd. Cílem není evidence nálezů, nýbrž rekonstrukce starých sídelních oblastí Čech, kmenových území, zemských stezek aj. (SKLENÁŘ 1981, hl. 304).

Vocelova mapa tedy nemohla ani neměla nahradit výše zmíněnou mapu Schmittovu z roku 1856. Ta zaujímá přes své nedostatky v dějinách archeologických map pevné místo: jak už řečeno, byla jednou z prvních, vydaných samostatně tiskem, v rakouském mocnářství vůbec první, a předešla i Paulusovu archeologickou mapu Württemberska (Stuttgart 1859), první celkovou mapu některé z významnějších německých zemí.

Samostatně vydávané mapy, zaznamenávající archeologické památky, byly obecně vzácností. Výjimečná situace panovala pouze na Britských ostrovech, kde státní kartografická služba prakticky už od svého založení 1791 počítala mezi objekty svého zájmu i tyto památky (PHILLIPS 1959). Také u nás byla sice zaznamenána řada nemovitých památek v josefinském vojenském mapování 70. a 80. let 18. století (které by z tohoto hlediska také zasloužilo systematicky zpracovat), ovšem jen jako terénní útvary.

V habsburské monarchii byl zájem o mapové zachycení archeologických památek — kupodivu i ve srovnání s německým sousedstvím a navzdory jeho vlivu — dlouhodobě celkem nepatrný. Přitom už roku 1853 vznikl ve svazu německých archeologických spolků návrh vytvořit souhrnné zemské archeologické mapy, z nichž by se pak sestavila mapa celoněmecká a odvodily se speciální mapy památek římských či germánských; nenašel ale dost odezvy a iniciativa zůstávala i nadále v rukou jednotlivců. Když se roku 1859 objevila výše zmíněná von Paulusova mapa Württemberska, vyzýval nordhausenský archeolog Riecke znovu k vytvoření archeologické mapy Německa (RIECKE 1859), a znovu bez úspěchu.

V Německu se situace změnila v 70. letech 19. století, kdy nastupující pozitivismus a "zpřirodověděčtění" archeologie spolu s důrazem na faktografii, nálezy a tedy i terénní průzkum a výzkum podnítily rychlý růst zájmu o kartografickou dokumentaci lokalit a nálezů. Do značné míry to byl jev mezinárodní, ale v Německu uplatněný zvláště důsledně.

Čistě archeologické mapy s různými značkami pro různé typy nemovitých památek a nalezišť se objevovaly pro některé regiony Francie už v 60. letech, do počátku 70. let je znalo i Švýcarsko, Belgie, Itálie. Přesto první ucelené návrhy na provádění těchto map a jednotný systém značek předložil na mezinárodním archeologickém kongresu v Bologně 1871 polský badatel hrabě A. Przeździecki z pověření krakovské učené společnosti (ABRAMOWICZ 1991, 59, 60). Pro tento úkol byla zvolena komise, ale shodou okolností projekt uvázl. Z podnětu Ernesta Chantrea (Przeździecki mezitím zemřel) byla komise oživena na kongresu ve Stockholmu 1874. Skládala se z archeologů různých zemí (z rakousko-uherských jen budapeštský F. Rómer), přičemž Chantrea s G. de Mortilletem tvořili subkomisi pro mapové značky; oba podali zprávu v kongresovém sborníku (1876) i jinde. Chantreaův systém, přijatý na kongresu v Budapešti 1876, byl

ovšem poněkud složitý — značky zachycovaly různými kombinacemi 9 základních a 36 vedlejších charakteristik nálezu či naleziště, 4 stupně zachovalosti a 3 stupně pro počet, při barevném provedení navíc i chronologické určení pomocí 4 barev, takže vznikaly monstrózní kombinace zakrývající mapový podklad a v praxi si autoři vytvářeli praktičtější modifikace.

V řadě archeologicky pokročilých zemí byla tedy 70. léta ve znamení rozmachu mapování. Na severu se zájem soustřeďoval spíše na menší regiony: zatímco ve Švédsku získala Antikvářská akademie stipendium pro mapování okresů (HILDEBRAND 1874), v Dánsku probíhal pod patronací Muzea severských starožitností od roku 1878 průzkum země po farnostech s mapováním (do map farností zakresleno na 150 000 bodů) a popisy — výsledek byl potom vydán v měřítku 1:100 000.

Nejaktivnější a pro středoevropský region do značné míry směrodatné bylo Německo, jehož archeologové (i badatelé příbuzných oborů) se snažili překonat svoji roztržitěnost a spojit síly k celkovému obrazu. Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte zřídila už roku 1872, dva roky po svém vzniku, na zasedání ve Schwerinu komisi pro topografické a kartografické zachycení předhistorických památek a nálezů v Německu za předsednictví O. Fraase (členy byli zejména Virchow, Schaafhausen, Lisch, Hostmann, ale i Rakušané — von Sacken, Hochsteter). Nový podnět přišel ze stockholmského kongresu: referoval o něm mnichovský prof. J. KOLLMANN (1875). O komisi se pak jednalo na řadě dalších výročních shromážděních společnosti do poloviny 80. let, kdy aktivita zeslábla.

Je pravda, že tvorba zemských map přinesla významné výsledky, zejména v jižních zemích Německa: největší práci vykonal zprvu E. von Tröltsch, který na sjezdu DGAEU ve Štrasburku 1879 předložil mapu jihozápadního Německa a Švýcarska s 21 typovými značkami v různých barvách podle pravěkých dob (mezitím ale Vossův návrh z roku 1875 počítal už se 115 značkami!), pak se ale do popředí dostalo Bavorsko díky výnosu svého ministerstva vnitra z 10. 5. 1875 (ANONYM 1877) a práci F. Ohlenschlägera, jehož Prähistorische Karte Bayerns vyšla tiskem v letech 1879-90 na 15 listech v měřítku 1:250 000 s doprovodným textem.

Tyto skutečnosti mají význam i pro Čechy, protože obecný projekt mapování celého Německa v měřítku 1:140 000 (jindy se uvažovalo o 1:200 000), k němuž se vztahovaly, zahrnoval také území Čech v duchu latentního přesvědčení, že Čechy jsou německým územím. Zdejší archeologie byla ovšem nacionálně rozdělena na dva izolované tábory a DGAEU samozřejmě počítala s německou skupinou kolem pražského spolku Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen; mapování tu měl převzít význačný paleontolog a geolog s archeologickými zájmy, pražský vysokoškolský profesor dr. Gustav Carl Laube, který v té době (ve spolupráci s českými badateli!) pracoval na geologických mapách severozápadních Čech (FRAAS 1877, 1878; MACEK 1989, hl. 13-14). Pro Čechy se počítalo s 10 listy a asi 150 lokalitami v mapách i v rejstříku.

FRAAS (1878, 98) jako paleolitik k tomu dodává: "Anknüpfend an die werthvollen Mittheilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in

Böhmen ist ein klares Bild der böhmischen Vorgeschichte ermöglicht, welche sich von der angrenzenden süddeutschen Prähistorie nur durch das Fehlen der eigentlichen Steinzeit unterscheidet, wenn nicht — wie das zum Oefteren schon der Fall war — über kurz oder lang die Entdeckung einer paläolithischen Station diese Anschauung ergänzt." Přitom existoval již přinejmenším jeden poměrně průkazný paleolitický nález ze "Šárky" (tj. Jenerálky u Prahy), o němž Laube věděl, i když se k němu o něco později vyjádřil skepticky — nejspíše jako ke konkurenci vůči prioritě svého nálezu z téže lokality (SKLENÁŘ 1984, 74).

Vcelku bylo z "archeologické mapy Německa" rozpracováno nejméně 150 listů, ale nakonec kromě Ohlenschägerových nevzešel z této akce téměř žádný hotový. Ukázalo se, že dobrovolná spolková iniciativa k dovedení tak náročného díla do konce nestačí, a roku 1889 byla komise pro tuto mapu rozpuštěna.

Že podnět ze sousedního Německa se neomezoval na styk komise s Laubem, víme i z jiných pramenů. Jindřichohradecký badatel Jindřich Richlý (Rychlý) v roce 1884 pracoval na archeologické mapě Čech v měřítku 1:250 000 podle bavorského vzoru, ale měl při tomto měřítku potíže s vyznačením nalezišť na místech jejich koncentrací, což byl obecný problém těchto kumulativních map (dopis M. Lüssnerovi, Jindřichův Hradec 6. 4. 1884, vlepen v rkp. sborníku M. Lüssnera *Collectanea archaeologica et topographica IV. /1867-85/*, ulož. v Muzeu vých. Čech v Hradci Králové.) Na výsledek této práce, datovaný 1889, upozorňuje podle údaje Roubíkova soupisu J. VIGNATIOVÁ (1968, 143; k mapám uvedeným podle Roubíka by měla být připojena ještě archeologická mapa Čech Fr. Horáka z roku 1905).

Na témže místě a podle téhož pramene zmiňuje autorka i mapy menších regionů — dvou okresních hejtmanství (slánského a roudnického) z roku 1888 či po něm; jejich autorství ovšem nelze připisat Rychlému). Snahy o mapování menších administrativních celků mají ale v Čechách starší kořeny, třebaže i v tomto případě přicházejí podněty ze západu, z Německa, kde rozkvět historicko-archeologických regionálních spolků v době uklidnění po napoleonských válkách rezonoval i v zájmu o kartografickou evidenci. Patrně nejpromyšlenější projekt měl historický spolek rezatského regionu ve Francích, který již v roce 1837 vydal a rozeslal litograficky rozmnožené dotazníkové schema pro shromažďování údajů o hradištích a mohylách, podle něhož měla pak být vytvořena archeologická mapa kraje. Tuto aktivitu zaregistroval v Čechách Kalina z Jäthensteinu s podotknutím, že podobné snahy u sousedů by nás měly podnítit k následování, protože by v Čechách měly bohaté výsledky (KALINA b. d., 52v); sám však už na svou mapu z roku 1836 nenavázal.

Stojí za zmínku, že mapy regionů nebyly u nás chápány jen jako mapy evidenci. Přední představitel českého archeologického pozitivismu J. Smolík při nástupu do redakce Památek archeologických vyzýval tajemníky okresních zastupitelstev, "aby si neobtěžovali sdělati každý po mapce okresu" na základě katastrálních map, do nichž by vepsali všechny historické i současné pomístní názvy včetně zaniklých osad; tyto mapy "konaly by zajisté platné služby při hledání pohřebišť pohanských", tedy spíše jako nástroj archeologické prospekce (SMOLÍK 1878, 4).

Podobnou cestou se ale ubíral už zájem, který o deset let dříve vzbudila Vocelova mapa. Historik Hermenegild Jireček se dotazuje Vocela dopisem z Vídně 30. 8. 1868, "zdaliž by nebylo možné, že by buď Museum buď Učená Spol. /Národní muzeum či Král. česká společnost nauk — K. S./ vydaly lithografované mapy země české v rozsahu dosti velikém, *bez hor a hranic a toliko s říčnou soustavou*, a to k tomu cíli, aby badatelé mající hotové takové pomůcky v rukou, mohli snášet do nich výsledky svých studií: jeden názvy řek, druhý hor, třetí památníky archaeologie, čtvrtý kostely, pátý hrady, šestý místní osady etc. tak, žeby časem zhotoviti se mohl archaeologický atlas Čech? — Potřeba by bylo vzíti jen za základ rozměr mapy některé již hotové, např. Kummersbergovu, která je velmi rozsáhlá..."

Tato akce se bohužel neuskutečnila, jen historická linie pokračovala dále: pomineme-li Palackého (a Kalouskovu) mapu Čech 14. století, připravenou 1847 a vydanou 1876, navázal na Vocelovu mapu sídelního prostoru raně středověkých Čech až W. Friedrich svým dodnes základním dílem o historické geografii Čech (FRIEDRICH 1912; k vývoji historické geografie VANIŠ 1969).

Uvedené příklady ilustrují skutečnost, že u nás i v 70. a 80. letech převládal tradiční zájem o široce pojatou archeologii, což souvisí i s tím, že se u nás na rozdíl od Německa a rakouských německých zemí neprosadilo "antropologické" pojetí archeologie, resp. pozitivistická prehistorie, motivující zejména vznik typových map (to je ovšem otázka, která by zasloužila širší analýzu). Typové mapy (k nim z hlediska vývoje např. JACOB-FRIESEN 1928, 171-187; EBERT 1929), které představovaly další vývojový stupeň archeologického mapování po mapách evidenčních, jsou v práci J. Vignatiové patrně právě z tohoto důvodu jen okrajově zmíněny v závěru. Je to ovšem forma významná a má své předchůdce již v první polovině 19. stol., kdy někteří archeologové selektivně mapovali určité nápadné typy nemovitých památek — hradiště (už ve 20. letech Z. D. Chodakowski v nejzápadnějších /polských/ končinách ruské říše), později megality (nejprve Bonstetten v r. 1865). Plně se ovšem uplatnila teprve poté, co v metodické výbavě oboru zdomácněla Monteliova typologie a typem začaly být rozuměny typy památek movitých; kromě Montelia samého (od r. 1874) spojili své jména s počátečním vývojem typových map v 80. letech v Německu vop Tröltsch, ve Francii G. de Mortillet a A. Bertrand. Právě růst počtu nálezů, nutnost užívání stále více značek a dělení mapového listu do několika verzí vedlo v té době k přechodu na perspektivní typové mapy a opuštění myšlenky evidenčních map rozsáhlých území. Značky ovšem zůstaly mezinárodním problémem: vypracovány do složitého systému základních a doplňujících symbolů, byly vydány v Paříži a přetištěny v Německu (ANONYM 1898), které díky typovým mapám zaznamenalo na přelomu století novou vlnu zájmu o prehistorickou kartografii. Berlínský archeolog A. Voss přednesl příslušné návrhy už na valném shromáždění DGAEU v Halle 1900, ale situace se vyjasnila až o dva roky později v Dortmundu (BERICHT 1902, separátně byly tištěny Vorschläge zur prähistorischen Kartographie). Tam byla z Vossova podnětu zvolena komise, v níž kromě něho působil také A. Lissauer (autor dotazníků pro vyhotovení map) a další. V roce 1904 podala komise svou první zprávu na shromáždění v

Greifswaldu (LISSAUER 1904), později vydávány zprávy i separátně. Pracovat se začalo s typy bronzových sekerek a jehlic (již mapa rozšíření sekerek se schůdkem, přiložená ke druhé zprávě komise zahrnovala i české země s řadou registrovaných a vyznačených nálezů — LISSAUER 1905, Čechy a Morava v textu str. 834-5), pak přibyly laténské spony. Po výmarském sjezdu 1912 přibyly dotazníky pro spony doby bronzové a halštatské — a nový druh map, který místo typů měl zachycovat typové komplexy: začít se mělo se slovanskými hroby (hlavně s esovitými záušnicemi) a raně středověkými nálezy zlomkového stříbra. To byl nový směr kartografické práce po Vossově odchodu a Lissauerově smrti, představovaný teď hlavně R. Beltzem — jenže vzápětí přišla válka, která celé akci učinila konec. (Přehledně o vývoji německé archeologické kartografie v celém popsáném období např. GUMMEL 1938, 142-145, 234-240.)

Akce byla míněna jako mezinárodní, ale zůstala v podstatě německou, šíře ji koordinovat se nepodařilo. Určitý ohlas však měla v českých zemích (komise byla přesvědčena, že do německé sféry je nutno zahrnout i rakouské země), zprvu především na Moravě, kde podrobněji o Vossových návrzích referoval I. L. ČERVINKA (1903); mezi novými spolupracovníky komise se v roce 1905 objevuje moravský Palliardi, o rok později (kdy komise, netušíc ještě, jaký význam typové mapy za čas získají pro "sídelní archeologii", kooptovala G. Kossinnu — ačkoliv už Voss od počátku soudil, že typové mapy pomohou ohraničit archeologické provincie a možná i kmeny a národy) Východočeši V. Diviš (-Čistecký) a L. Domečka či plzeňský J. Strnad. Některé obecnější typové mapy, publikované v kontextu německých odborných publikací, zahrnovaly i Čechy a případně Moravu.

Evidenční, resp. vícetypové mapy neztratily přitom svůj význam pro historii určitých oblastí, vyžadovaly ovšem přejít od jediné (úsporné, ale chronologicky nestejnorodé) mapy na více verzí téhož listu se synchronickou náplní lokalit a nálezů určitého omezeného období. Tuto cestu zvolil už v 80. letech Lissauer pro Západní Prusy. Jeho příklad měl na mysli K. J. Maška, když při posuzování Rzehakovy mapy Moravy (MAŠKA 1889, 39) radí případnému budoucímu kartografovi, "aby roztrídil veškerá naleziště do skupin dle poměrného stáří nálezů a sestavil různé mapky podávající přehled toliko jednotlivých skupin, na př. nálezů diluviálních, nálezů z mladší doby kamenné (neolithické), z doby bronzové, hallstattské, laténské atd." Je třeba upozornit, že v Čechách vytvořil tuto formu chronologicky vymezené typové mapy už Ludvík Šnajdr v příloze práce, která "položila základy české prehistorické a raně středověké topografie" (TUREK 1970, 71) a která J. Vignatiové bohužel unikla: Šnajdrův archeologický místopis Čech (ŠNAJDR 1891) vyšel autorovým nákladem po marných pokusech prosadit jej na domácím odborném fóru, ale psán byl už dříve, C. k. ústřední komisi ve Vídni byl předložen r. 1884 (ŠNAJDR 1911, 10). Mapová příloha, zachycující "naleziště kamenných zbraní a nástrojů v Čechách" na podkladě říční sítě, nebyla sice graficky kvalitní — jako všechny přílohy Šnajdrových soukromých edic je tištěna levnou kyanotypií v charakteristické modré barvě a kroužkové značky pro lokality jsou příliš velké — ale plnila významnou funkci jako základna argumentů pro samostatnou existenci neolitu v Čechách v

polemice se Smolíkem, tj. s oficiální archeologií. Důsledně, v celém rozsahu pravěku a protohistorické doby využil však tuto kartografickou cestu o něco později pro Čechy J. L. Píč v jednotlivých svazcích svých *Starožitností* (PÍČ 1899-1909).

Píč stál mimo výše uvedené aktivity německo-rakouské sféry a tím spíše by jeho mapy zasloužily hlubší rozbor a zhodnocení: jsou vlastně prvním systematickým archeologickým mapováním tohoto druhu u nás, třebaže poměrně velké měřítko neumožňovalo vždy úplnou přesnost a mapy nemají zcela jednotný charakter — některé nesou rysy map evidenčních, jiné typových, případně obou druhů. Pravdou ale zůstává, že jedině Píč byl množstvím své kartografické produkce schopen srovnání s německou archeologií a ta také uznala mimořádnou kvalitu a pokrokovost jeho práce ("první velkoryse založené synoptické mapy současných nálezových typů z nejrůznějších nálezových oblastí"), i když s dodatkem — poměrně půvabným vzhledem k produkci tehdy počínající Kossinovy školy, že tyto mapy "für ihn nur ein Hilfsmittel für seinen slavistischen Chauvinismus /waren/" (JACOB-FRIESEN 1928, 173; s podobnými výhradami vyslovil své uznání už MENGHIN 1914-15, 345-349). Jejich postupy byly nepochybně v mnohém podobné, Kossinna však začal až deset let po Píčovi, v roce 1909.

Ještě jednou se u nás setkáme s ohlasem velkolepých projektů pozitivistické generace: prehistorická sekce Archeologické komise při České akademii pro vědy, umění a slovesnost rozhodla na schůzi 26. 11. 1920 vydat po určitých přípravách archeologickou mapu Čech. Dva listy byly prý již připraveny k tisku, dalších 6 mělo být hotovo v roce 1921, zbytek 1922. "Pro obtížné poměry tiskové" měly vycházet ročně 2 listy s průvodním textem. Komise projevila ochotu vydávat pak s účastí moravských a slovenských archeologů též mapu Moravy, Slezska a Slovenska. Asi pro jiné úkoly, zejména když komise souběžně převzala závazek pokračovat vlastním nákladem ve vydávání *Soupisu památek historických a uměleckých v království Českém*, se na mapu ale nedostalo a projekt vyzněl do ztracena.

Můžeme jej tak chápat jako určitý epilog rozsáhle založených mapovacích aktivit 19. století (končícího — odhlédneme-li od kalendářních formalit — v roce 1918), tedy období, jehož základnímu "zmapování" věnovala Jana Vignatiová první ze svých dvou větších prací z oboru dějin archeologie.

LITERATURA

- ANONYM 1877: Erlasse der königl. bayerischen Staats-Ministerien, den Schutz vorhistorischer Denkmäler in Bayern und deren topographischer und kartographischer Aufnahme betreffend. Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns I, VII-IX.
- ANONYM 1898: Internationale Bezeichnung der palethnologischen Karten und Publicationen. Prähistorische Blätter X, 1898, 19-24, 37-40.
- ABRAMOWICZ, A. 1991: Historia archeologii polskiej — XIX i XX wiek. Warszawa — Łódź.

- BERICHT 1902: Bericht über die XXXIII. allgemeine Versammlung... in Dortmund... 1902, Korrespondenz-Blatt d. DGAEU XXXIII, 77-176.
- BRONGERS, J. A. 1973: 1833: Reuvens in Drenthe. Bussum.
- ČERVINKA, I. L. /R./ 1903: Návrhy ku praehistorické kartografii. Právěk I, 46-47.
- EBERT, M. 1929: Reallexikon der Vorgeschichte XIII, heslo Typenkarte, 503-508.
- FRAAS, O. 1877: in: Bericht über VIII. allgemeine Versammlung der deutschen Gesellschaft... zu Konstanz... Correspondenz-Blatt d. DGAEU 1877, 88.
- FRAAS, O. 1878: in: Die IX. allgemeine Versammlung der deutschen Gesellschaft... zu Kiel... Correspondenz-Blatt d. DGAEU 1878, 98-100.
- FRIEDRICH, W. 1912: Die historische Geographie Böhmens bis zur Beginn der deutschen Kolonisation. Prag.
- GUMMEL, H. 1938: Forschungsgeschichte in Deutschland. Berlin.
- HILDEBRAND, H., über die Kartirung der antiquarischen Funde in Schweden, V BAG 18. 4. 1874, 1-2.
- JACOB-FRIESEN, K.-H. 1928: Grundfragen der Urgeschichtsforschung. Hannover.
- JANŠÁK, Š. 1955: Základy archeologického výskumu v teréne. Bratislava.
- KALINA von JÄTHENSTEIN, M. b. d.: Böhmens Wälle aus der heidnischen Vorzeit (rukopisný soubor z let kolem r. 1840, Knihovna Národního muzea, Praha).
- KOLLMANN, J. 1875: Die Zeichen für die prähistorischen Karten. Correspondenz-Blatt der DGAEU 1875, 81-84, 89-90.
- LISSAUER, A. 1904: in: Zeitschrift für Ethnologie XXXVI, 537.
- LISSAUER, A. 1905: Zweiter Bericht über die Tätigkeit der ... Kommission für prähistorische Typenkarten, Zeitschrift für Ethnologie XXXVII, 793-847.
- MACEK, J. (red.) 1989: Gustav Carl Laube. Sborník k 150. výročí narození. Teplice.
- MAŠKA, K. J. 1889: Rzehákova archeologicko-topografická mapa Moravy. ČVSMO VI, 38-39.
- MENGHIN, O. 1914-15: Über archäologische Fundkarten im allgemeinen und österreichische Fundkarten im besonderen. Deutsche Rundschau für Geographie XXXVII, 262-266, 306-312, 337-350.
- PHILLIPS, C. W. 1959: Archaeology and the Ordnance Survey. Antiquity XXXIII, No. 131, 195-204.
- PÍČ, J. L. 1899-1909: Starožitnosti země České I.1.-III.1. Praha.
- PICHLER, F. 1879: Archäologische Karte von Steiermark. Graz.
- RADICS, P. von 1862: Geschichte Krains. Laibach.
- RIECKE 1859: Anregung zu einer archäologischen Karte Deutschlands. Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 6, 1859, 286-289.
- SCHMITT, A. 1856: Archaeologická mappa království Českého. Sestavil a vydal Antonín Schmitt. — Archäologische Karte des Königreichs Böhmen, zusammengestellt und herausgegeben von Anton Schmitt. Praha: J. G. Calve.
- SKLENÁŘ, K. 1976: Počátky české archeologie v díle Matyáše Kaliny z Jäthensteinu. Sborník Nár. muzea v Praze XXX, řada A, 1-136.
- SKLENÁŘ, K. 1981: Jan Erazim Vocel. Zakladatel české archeologie. Praha.
- SKLENÁŘ, K. 1984: Antonín Frič a počátky archeologického výskumu českého pleistocénu. Čas. Nár. muzea CLIII, přfr., 64-75.
- SKUTIL, J. /jSk/ 1941: Šemberovy kartografické záznamy o pravěkých nálezech moravských. Čas. Vlastivědného spolku musejního v Olomouci LIV, 119-120.

- SMOLÍK, J. 1878: Slovo redaktora. Památky archeol. XI, 1-4.
- ŠNAJDR, L. 1891: Počátkové předhistorického místopisu země České a některé úvahy odtud vycházející. Pardubice.
- ŠNAJDR, L. 1911: Paměti konservátora L. Šnajdra. Zvláštní otisk z časopisu "Pravěk". Kojetín.
- TOMKOVÁ, K. 1999: Ke kartografickému zobrazení českých raně středověkých hradišť. Archeologie ve stf. Čechách 3, 235-257.
- TRÁVNÍČEK, D. 1955: A. V. Šembera a jeho činnost v oboru geografie. Lidé a země VI, 163.
- TUREK, R. 1970: Role Benátecka v počátcích české archeologie. Labores musei in Benátky n. Jiz. VI, 67-79.
- VANIŠ, J. 1969: Historická geografie jako vědní obor. Historická geografie 2, 3-21.
- VIGNATIOVÁ, J. 1968: Vývoj archeologických map v českých zemích do přelomu 19. a 20. století. SPFFBU XVII, E 13, 139-151.
- VOCEL, J. E. 1868: Pravěk země České. Praha. (Úplné vydání — oba díly.)

BEMERKUNGEN ZU DEN ANFÄNGEN ARCHÄOLOGISCHER KARTEN IN BÖHMEN

Die erste von beiden grösseren Arbeiten, die J. Vignatiová der Geschichte der Archäologie gewidmet hat (VIGNATIOVÁ 1968), hat sich mit der Entwicklung der archäologischen Karten in Böhmen und Mähren im 19. Jh. beschäftigt. Der vorgelegte Beitrag soll einerseits an die Bedeutung der zitierten Arbeit erinnern, andererseits jene Arbeit durch neue Erkenntnisse ergänzen und in breiteren mitteleuropäischen Rahmen einsetzen (der Beitrag konzentriert sich dabei auf die Parallelen mit der Entwicklung in Deutschland, wozu die böhmische Produktion die engsten Verbindungen hat). Nach der neueren Literatur ist die Bedeutung der ersten archäologischen Karten von Böhmen — der Karte im Buch Kalinas von Jäthenstein (KALINA 1836; SKLENÁŘ 1976; TOMKOVÁ 1999) und der selbständig gedruckten Karte von A. P. Schmitt (SCHMITT 1856), ebenso wie die historisch aufgefasste Karte von Böhmen im 8. und 9. Jh. von J. E. Vocel (VOCEL 1868; SKLENÁŘ 1981) betont und präzisiert. Für die älteste archäologische Karte Mährens ist die Karte von A. V. Šembera (1863, 1868) anzusehen (SKUTIL 1941).

Im folgenden Teil beachtet der Artikel die internationale und damit verbundene deutsche Kartierungsaktivitäten im Zeitraum des archäologischen Positivismus nach dem Jahr 1874 (Kongress in Stockholm und Anfang der typologischen Arbeiten von O. Montelius), eine Kulmination der Evidenzkartenproduktion und einen Übergang zu den Typenkarten; der Artikel registriert deren Anklang in böhmischen Ländern und die Zusammenarbeit mit den gesamtdeutschen Kommissionen, gleichzeitig aber konstatiert ein merklich kleineres Interesse für diese Problematik im ganzen Österreich-Ungarn und verschiedene Orientierungsentwicklung der Archäologie in Böhmen, wo sich die "anthropologisierende" Richtung der 70. und 80. Jahren gegen die traditionelle Verbindung des Faches mit Nationalgeschichte nicht durchgesetzt hat, und das hat sich in der Häufigkeit und Richtung der kartographischen Arbeiten gezeigt.

Einen Höhepunkt der böhmischen Kartenbildung in der Archäologie des 19. Jhs. bedeuten die synchronische (synoptische) Karten verschiedener Lokalitäts- und Fundtypen für bestimmte Urzeitsperioden oder Kulturen, die J. L. Píč zu einzelnen Bänden seiner monumentalen Übersicht der

Archäologie Böhmens vom Paläolithikum bis zum Frühmittelalter beigeschlossen hat (PřČ 1899-1909): diese Karten, den viel Anerkennung auch im Ausland zuteil wurde (in Deutschland: JACOB-FRIESEN 1928, 173), haben in bestimmten Zügen das spätere kartographische Schaffen von G. Kossinna vorgenommen.

Noch im Jahre 1920 war in der Tschechoslowakei ein Plan wiederaufgenommen, eine mehrblättrige archäologische Karte von einzelnen Ländern des neuen Staates zu bilden, zur Realisation ist aber nicht gekommen.